

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ, ПІДЛІТКІВ ТА ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

THE DYNAMICS OF THE IDENTITY FORMATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN, ADOLESCENTS AND YOUNG ADULTS

У статті аналізується динаміка формування ідентичності в досліджуваних трьох вікових груп (молодші школярі, підлітки, особи юнацького віку). Використовуючи методику «Семантичний диференціал» і «Двадцять тверджень» М. Куна й Т. Макпартленда, у ході емпіричного дослідження автор показує, що існують вікові особливості динаміки ідентичності. Найбільша динаміка ідентичності властива досліджуваному молодшому шкільного віку, що може бути зумовлено її відносною нестабільністю і значною швидкістю зміни соціального статусу. При цьому варто зазначити поступове зростання соціального компонента ідентичності при незмінному або особистісному рівні, що знижується. Ця тенденція характерна для досліджуваних молодшого шкільного та підліткового віку. Ідентичність молодших школярів, підлітків та осіб юнацького віку перебуває в процесі динамічних змін, що пов'язані з таким компонентом, як інтегральна ідентичність з малими групами. Так, із віком збільшується вираженість таких компонентів, як гендерний, навчальний, сімейний, а також ідентичність із неформальними групами: у випробовуваних підліткового віку вираженість цих компонентів за результатами другого зрізу, як і раніше, вища, ніж у респондентів молодшого шкільного віку. Особливо варто відзначити зростання вираженості такого компонента, як ідентичність із неформальними групами. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки: найбільша динаміка формування ідентичності властива досліджуваному молодшому шкільного віку, що може бути зумовлено як її відносною нестабільністю, так і значною швидкістю зміни соціального статусу; варто відзначити поступове зростання соціального компонента ідентичності при незмінному рівні або рівні, що знижується, особистісного компонента ідентичності. Ця тенденція характерна для респондентів молодшого шкільного й підліткового віку; існують особливості динаміки формування ідентичності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, пов'язані з таким компонентом, як інтегральна ідентичність з малими групами. У молодшому шкільному й підлітковому віці вираженість цього компонента збільшується. У юнацькому віці, навпаки, вона знижується, а збільшується вираженість особистісної ідентичності. Ми вважаємо, що це є особливістю протікання кризи ідентичності в різних вікових групах.

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, криза ідентичності, молодші школярі, підлітки, юнацтво.

Dynamics of the identity formation are analyzed in the studied three age groups (junior schoolchildren, adolescents, young adults). Using the methods of "Semantic Differential" and "Twenty Statements" by M. Kuhn and T. McPartland in the course of empirical research, the author shows that there are age-specific features of identity dynamics. The greatest dynamics of identity is characteristic of the subjects of primary school age, which may be due to its relative instability and a significant rate of change in social status. It should be noted the gradual growth of the social component of identity with a constant or declining personal level. This trend is characteristic of the subjects of primary school and adolescence. There are also features of the dynamics of identity in primary school, adolescence and adolescence, which are associated with such a component as an integral identity with small groups. According to the results of the study, it was found that the greatest dynamics of identity formation is inherent in the subjects of primary school age, which may be due to both its relative instability and a significant rate of change in social status. It should be noted the gradual growth of the social component of identity with a constant or declining level of the personal component of identity. This trend is typical for respondents of primary school and adolescence. There are features of the dynamics of identity formation in primary school, adolescence and adolescence, associated with such a component as integrated identity with small groups. In primary school and adolescence, the severity of this component increases. In adolescence, on the contrary, it decreases, and the severity of personal identity increases. We believe that this is a feature of the identity crisis in different age groups. According to the results of the study, the following conclusions can be drawn: the greatest dynamics of identity formation is characteristic of the subjects of primary school age, which may be due to both its relative instability and a significant rate of change in social status; it should be noted the gradual growth of the social component of identity with a constant or declining level of the personal component of identity. This trend is typical for respondents of primary school and adolescence; there are features of the dynamics of identity formation in primary school, adolescence and adolescence, associated with such a component as integral identity with small groups. In primary school and adolescence, the severity of this component increases. In adolescence, on the contrary, it decreases, and the severity of personal identity increases. We believe that this is a feature of the identity crisis in different age groups.

Key words: identity, social identity, identity crisis, junior schoolchildren, teenagers, youth.

УДК 159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.26>

Шістко Л.О.

orcid.org/0000-0003-1972-5514
магістр психології зі спеціальності «Психологія дитинства та сім'ї з основами психотерапії» кафедри психології розвитку факультету психології Київський національний університет імені Тараса Шевченка, практичний психолог

Проблема ідентичності в представників різних вікових груп досить широко вивчається в сучасній вітчизняній психології. В одних дослідженнях аналізується ідентичність молодших школярів, в інших – підлітків та осіб юнацького віку. При цьому у фокусі уваги опи-

нюються різні складники ідентичності: її етнічний, гендерний або навчально-професійний компоненти.

Мета дослідження – вивчення динаміки ідентичності у віковому діапазоні від молодшого шкільного до юнацького віку. На підставі наявних

досліджень на подібну тематику [13] ми припустили, що, оскільки взяті нами вікові групи досліджуваних переживають або передкризовий (молодші школярі), або кризовий етап (підлітки, особи юнацького віку) розвитку ідентичності, у них будуть зростати кризові явища. Їх специфіка в кожній досліджуваній віковій групі становила для нас основний інтерес.

Для вивчення динаміки формування ідентичності у віковому діапазоні від молодшого шкільного до юнацького віку ми використали методику «Двадцять тверджень» М. Куна й Т. Макпартленда. Крім того, застосовувалася методика «Семантичний диференціал» Ч. Осгуда, версія з 25 шкал. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою пакету SPSS 21.0

Можна констатувати відсутність достатньої кількості робіт, де аналізується динаміка ідентичності в ході розвитку особистості від молодшого шкільного до юнацького віку. В.Л. Ситников вивчав Я-образ дитини [1, с. 13]. Однак його робота більше стосується проблеми Я-концепції особистості, а не її ідентичності. Інша робота, виконана В.А. Перегудіним, стосується особливостей гендерної ідентичності у дітей, починаючи зі старшого дошкільного і закінчуючи юнацьким віком [2].

Цей компонент – тільки один із багатьох складників соціальної ідентичності. О.О. Савіна розглядає особливості ідентичності підлітків і юнаків [3]. Однак її цікавить, як ідентичність останніх співвідноситься з ідентичністю досліджуваних більш старшого віку (23–30 років). Інші дослідники розглядали особливості ідентичності в діапазоні від молодшого шкільного до юнацького віку, проте не торкалися її динаміки в кожному із цих періодів [4].

Результат аналізу методик вивчення ідентичності у вітчизняній психології показав, що одним із найбільш затребуваних є тест «Двадцять тверджень» М. Куна й Т. Макпартленда. Аналогічна тенденція існує й у зарубіжній психології. Методика «Двадцять тверджень» виявляється затребуваною й для вивчення ідентичності молодших школярів, підлітків та осіб юнацького віку. Особливо варто відзначити роботу, де на вибірці з 982 досліджуваних вивчалися порівняльні особливості ідентичності ханьців і уйгурів п'яти вікових груп (у тому числі молодшого шкільного, підліткового

та юнацького віку) [13]. Однак спосіб обробки методики «Двадцять тверджень» обраний дещо відмінним від використаного нами, тому прямо порівняти отримані в кожному з досліджень результати досить складно.

У дослідженні В.Ф. Петренко виділені такі основні чинники, як оцінка, активність, упорядкованість, складність, сила [8, с. 98]. Ми проаналізували шкали методики Ч. Осгуда за допомогою факторного аналізу. Однак основні чинники пояснювали тільки 47,1% дисперсії (16,2%, 12%, 7,7%, 6,1%, 4,9% відповідно до кожного з п'яти виділених факторів). На наш погляд, такі низькі значення пояснення дисперсії мають місце внаслідок неоднорідності даних: одночасно факторному аналізу піддавалися результати й молодших школярів, і підлітків, і випробуваних юнацького віку. При відокремленому аналізі шкал методики «Семантичний диференціал» відсоток пояснення дисперсії різко підвищувався (для молодших школярів він склав 67%, для підлітків – 69%). Однак при цьому різні шкали ставилися до різних факторів. Це унеможливило співвіднесення динаміки випробовуваних один із одним, що становило одну з основних ідей роботи. У зв'язку з цим ми зупинилися на факторах, запропонованих В.Ф. Петренком.

У дослідженні взяла участь 902 досліджуваних трьох вікових груп: молодші школярі 3-го класу, підлітки 7-го класу й особи юнацького віку (учні 11-го класу і студенти 1-го курсу) (таблиця 1). Ці вікові групи визначені для дослідження, з одного боку, у зв'язку з тим що на них припадає нормативна криза ідентичності, а з іншого – у зв'язку з можливістю вивчення ідентичності за допомогою однієї батареї методик.

Повторне дослідження проводилося через рік після першого. Порівняно з попереднім роком статево-віковий склад вибірки не змінився.

Відмінності за методикою «Семантичний диференціал» між досліджуваними різного віку

На першому етапі ми розглянули динаміку показників випробовуваних за методикою «Семантичний диференціал».

Використовуючи t-критерій Стьюдента для залежних вибірок, ми встановили, за яким фактором методики відбулися значні зміни в різних вікових групах (див. таблицю 2).

Таблиця 1

Склад вибірки досліджуваних на першому етапі

Стать	Вік	Молодші школярі	Підлітки	Юнацький вік	Разом
Чоловіча	Число	155	144	127	426
	Процент	17,2	16,1	14,0	47,2
Жіноча	Число	145	158	173	476
	Процент	16,1	17,5	19,2	52,8

**Динаміка самооцінки за шкалами семантичного диференціалу
в досліджуваних різної статі в різних вікових групах**

Група	Фактор	Оцінка	Активність	Упорядкованість	Складність	Сила
Молодші Школярі	Перший зріз	45,97	21,23	9,75	3,22	13,22
	Другий зріз	44,651	22,1	10,39	2,93	12,14
	t-критерій	-1,51	-2,65	-2,78	1,98	2,31
	p-рівень	0,13	0,01	0,01	0,05	0,03
	Перший зріз	44,31	20,33	9,79	4,06	12,52
Підлітки	Другий зріз	42,68	20,97	9,79	3,90	12,65
	t-критерій	1,55	-1,67	0	1,33	-0,17
	p-рівень	0,12	0,09	1	0,18	0,86
Юнацький вік	Перший зріз	43,74	18,9	8,73	4,8	12,37
	Другий зріз	42,38	21,09	9,18	3,50	12,47
	t-критерій	0,29	-3,86	-0,94	2,35	-0,26
	p-рівень	0,77	0,001	0,34	0,02	0,79

Передусім звернемо увагу на особливості динаміки факторів методики в цілому по вибірці. Виявилось, що порівняно з попереднім роком відбулося зростання таких факторів, як активність ($t = -2,07$, $p < 0,03$) і впорядкованість ($t = -2,44$, $p < 0,02$). Таким чином, в цілому досліджувані стали сприймати себе як більш активних і впорядкованих.

Далі ми вивчили, як змінюються чинники в молодших школярів, підлітків і досліджуваних юнацького віку. Виявилось, що в молодших школярів спостерігається позитивна динаміка за такими факторами, як активність ($t = -2,65$, $p < 0,01$), упорядкованість ($t = -2,78$, $p < 0,01$), негативна – за факторами: складність ($t = 1,98$, $p < 0,05$) і сила ($t = 2,31$, $p < 0,03$). Таким чином, з віком досліджувані цієї групи відчують себе більш активними й упорядкованими, однак приписують собі менше властивостей, які характеризують їх як складних і сильних.

У досліджуваних підліткового віку не зафіксовано настільки ж істотної динаміки показників, як у молодших школярів. Нарешті, у групі випробуваних юнацького віку зафіксовано зростання такого фактору, як активність ($t = -3,86$, $p < 0,001$), і зниження такого фактору, як складність ($t = 2,35$, $p < 0,02$).

Таким чином, можна говорити про динаміку шкал семантичного диференціалу в молодших школярів, підлітків і досліджуваних юнацького віку.

По-перше, найбільша динаміка зафіксована в молодшому шкільному віці. Виявлено значущі зміни практично за всіма факторами.

По-друге, порівняно з молодшим шкільним віком динаміка факторів у підлітковому та юнацькому віці помітно нижча.

По-третє, з віком оцінка своєї особистості у випробуваних виявляє тенденцію до зниження.

Аналіз відмінностей у динаміці соціальної ідентичності за методикою «Двадцять тверджень» між молодшими школярами, підлітками й особами юнацького віку

Переїдемо до аналізу динаміки результатів випробовуваних за методикою М. Куна й Т. Макпартленда «Двадцять тверджень».

Ми з'ясували, що у випробовуваних молодшого шкільного віку домінує такий компонент ідентичності, як особистісний (75%). Із компонентів соціальної ідентичності варто зазначити гендерний (6%), діяльнісний (5%), сімейний (2%), а також ідентичність із неформальними групами (2,5%), комунікативний (2%) і глобальний компоненти групової ідентичності (4%). Схожі результати отримані А.В. Мікляєвою та П.В. Румянцевою [9, с. 30]: «вага» компонентів соціальної ідентичності в середньому становить близько 17%; інше утворюють компоненти особистісної ідентичності.

За результатами повторного зрізу рік потому виявилось, що вираженість особистісного компонента ідентичності знизилася в цілому по вибірці (від 74,98 до 70,34%; $\varphi = 4,3$, $p < 0,01$). Однак це не означає, що пропорційно зросли всі шкали, що відображають різні аспекти соціальної ідентичності. Знизилася вираженість гендерного (від 6,06 до 4,28%; $\varphi = 2,98$, $p < 0,01$) і комунікативного компонентів ідентичності (від 2,15 до 1,13%; $\varphi = 3,13$, $p < 0,01$). Проте значимо підвищилася вираженість навчальної ідентичності ($\varphi = 3,28$, $p < 0,01$), ідентичності з неформальними групами ($\varphi = 2,8$, $p < 0,01$). Найбільше зростання показала така шкала, як діяльнісна ідентичність: у цілому по групі від 4,91 до 7,96%; $\varphi = 4,8$, $p < 0,01$. У середньому на неї припадає чверть усіх відповідей досліджуваних, які можна віднести до соціальної ідентичності.

У підлітків динаміка ідентичності дещо інша. Так, вираженість гендерного компонента різко

підвищується на другому році спостережень (від 3,82 до 5,1%, $\varphi = 2,47$, $p < 0,01$). Подібну динаміку виявляє навчально-професійна ідентичність, вона підвищується від 6,42 до 7,59% ($\varphi = 1,82$, $p < 0,05$). Навпаки, вираженість сімейної ідентичності знижується з 13,44 до 12,05% ($\varphi = 1,66$, $p < 0,05$). Нарешті, такий показник, як інтегральна ідентичність із малими групами, демонструє різноспрямовану динаміку, у тому числі від 5,31 до 9,71% ($\varphi = 6,05$, $p < 0,01$).

У юнацькому віці будь-яких значущих змін у виразності тих чи інших компонентів соціальної ідентичності не зафіксовано. При цьому можна говорити про зростання вираженості показника особистісної ідентичності щодо інших до 62%.

Значні зміни у вираженості різних компонентів ідентичності в молодших школярів пояснюються, на нашу думку, подальшим зростанням диференціації відповідей респондентів. Якщо спочатку в них переважали гендерний та особистісний компоненти, то в ході подальшого розвитку респонденти стали вибирати для самоопису й інші категорії. При цьому вираженість інтегральної ідентичності з малими групами збільшується як до закінчення молодшого шкільного віку, так і в середині підліткового. Можливо, це пов'язано з тим, що до закінчення початкової школи випробовувані переживають кризовий етап, пов'язаний із переходом до середньої школи, а вираженість ідентичності з неформальними групами, на нашу думку, є критерієм кризи ідентичності. З іншого боку, на середину підліткового віку припадає пік відповідної кризи.

Можна говорити про збереження зазначеної нами в попередньому дослідженні [3] тенденції до поступового зростання показників, що характеризують соціальний компонент ідентичності. Так, із віком збільшується вираженість таких компонентів, як гендерний, навчальний, сімейний, а також ідентичність із неформальними групами: у випробовуваних підліткового віку вираженість цих компонентів за результатами другого зрізу, як і раніше, вища, ніж у респондентів молодшого шкільного віку. Особливо варто відзначити зростання вираженості такого компонента, як ідентичність із неформальними групами. Він відображає те, що досліджувані ідентифікують себе з невеликими соціальними колективами, що не піддаються однозначній класифікації, і вказує на вираженість кризи ідентичності. Згідно з результатами порівняння груп респондентів молодшого шкільного та підліткового віку й вивчення зсуву вираженості цього компонента в рамках окремих вікових груп, його частка в системі ідентичності збільшується.

Навпаки, у юнацькому віці відбувається різке зниження виразності цього компонента ($Z = 20,81$, $p < 0,01$) порівняно з підлітковим. Деяко знижується вираженість й інших компонентів соціальної ідентичності. При цьому порівняно з підлітковим віком відбувається зростання такого компонента, як особистісна ідентичність ($Z = 18,26$, $p < 0,01$), поряд із цим збільшується й кількість негативних самоописів. На наш погляд, це свідчить про зростання такого фактору, як складність, до юнацького віку.

Виходить, що якщо в підлітковому віці найбільш динамічним компонентом ідентичності

Таблиця 3

Зв'язки між шкалами методики «Семантичний диференціал» та особистісним компонентом ідентичності

Вікові групи	Особистісний компонент ідентичності	Оцінка		Активність		Упорядкованість		Складність		Сила	
		ρ-критерій	ρ-рівень	ρ-критерій	ρ-рівень	ρ-критерій	ρ-рівень	ρ-критерій	ρ-рівень	ρ-критерій	ρ-рівень
Молодші школярі	Особистісний	0,14	0,10	-0,18	0,07	0,22	0,05	0,33	0,00	0,12	0,07
	Особистісний позитивний	0,41	0,01	-0,34	0,02	0,48	0,01	0,35	0,01	0,31	0,02
	Особистісний негативний	-0,14	0,10	0,11	0,20	-0,16	0,08	0,00	0,80	-0,07	0,53
Підлітки	Особистісний	0,14	0,10	0,12	0,17	0,13	0,14	-0,15	0,09	-0,10	0,24
	Особистісний позитивний	0,40	0,01	0,06	0,64	0,08	0,51	-0,24	0,06	-0,18	0,14
	Особистісний негативний	-0,12	0,16	0,20	0,10	0,18	0,14	-0,08	0,53	0,00	0,97
Юнацький вік	Особистісний	0,19	0,09	0,19	0,09	0,15	0,1	-0,12	0,19	0,15	0,09
	Особистісний позитивний	0,18	0,09	0,29	0,2	0,18	0,09	0,08	0,57	0,32	0,02
	Особистісний негативний	-0,03	0,5	0,26	0,04	0,14	0,1	0,10	0,1	0,05	0,68

виявляється соціальна ідентичність (особливе зростання показує ідентичність із неформальними групами), то в юнацькому віці знову зростає вираженість такого компонента, як особистісна ідентичність. Динаміка ідентичності особистості, виміряна за допомогою методики «Семантичний диференціал» і тесту «Двадцять тверджень», у підлітковому та юнацькому віці відрізняється, тому ми вирішили проаналізувати особливості зв'язку між шкалами цих методик.

Аналіз зв'язку шкал методики «Семантичний диференціал» та особистісного компонента ідентичності, виміряного за методикою «Двадцять тверджень», у групах молодших школярів, підлітків та осіб юнацького віку

Проаналізуємо особливості зв'язку між шкалами методики «Семантичний диференціал» та особистісним компонентом ідентичності, виміряних за допомогою методики «Двадцять тверджень». Оскільки шкали методики «Семантичний диференціал» відображають ставлення респондентів до самих себе, ми відстежили їх зв'язок саме з особистісним компонентом ідентичності.

Згідно з отриманими результатами, у всіх вікових групах практично відсутній зв'язок між оцінкою особистісної ідентичності «в цілому» й будь-якими шкалами методики «Семантичний диференціал». Отже, це пов'язано з тим, що, згідно з нашою методикою розрахунку оцінки особистісної ідентичності «в цілому», не передбачає відображення будь-якої її конотації – позитивної й негативної, тоді як шкали методики «Семантичний диференціал» якраз і створюють пари протилежних для конотацією понять.

Основні кореляції припали на позитивну оцінку досліджуваними власної особистісної ідентичності й шкали методики «Семантичний диференціал». Притаманні вони передусім випробуванім молодшого шкільного віку. У цьому віці позитивна оцінка своєї особистісної ідентичності тісно пов'язана з такими шкалами, як оцінка ($\rho = 0,41$, $p < 0,01$), упорядкованість ($\rho = 0,48$, $p < 0,01$), складність ($\rho = 0,35$, $p < 0,01$) і сила ($\rho = 0,31$, $p < 0,02$). Також виявлено негативний зв'язок зі шкалою активності ($\rho = -0,34$, $p < 0,02$). Виходить, що в молодшому шкільному віці респонденти, які оцінюють себе як активних, менш схильні приписувати позитивні якості своїй особистості.

Навпаки, у юнацькому віці досліджувані, які оцінюють себе як активних, приписують своїй особистості більше позитивних якостей ($\rho = 0,29$, $p < 0,02$).

У підлітковому віці зв'язок між шкалами методики «Семантичний диференціал» і якими, що приписуються собі, практично відсутні. Можна говорити тільки про зв'язок між шкалою оцінка й позитивними якостями, що приписуються собі ($\rho = 0,41$, $p < 0,01$)

Таким чином, згідно з отриманими даними, основні зв'язки між шкалами методики «Семантичний диференціал» та особистісним компонентом ідентичності, виміряні за допомогою методики «Двадцять тверджень», властиві насамперед випробуванім молодшого шкільного віку. У підлітковому віці цих зв'язків набагато менше, а в юнацькому віці в окремих випадках вони є протилежними в напрямі.

Наукова дискусія. По-перше, відзначимо особливості динаміки ідентичності, яка вимірюється за допомогою методики «Двадцять тверджень». У попередньому дослідженні ми відзначали, що молодші школярі набагато частіше, ніж підлітки, вдаються до опису себе як соціальної ідентичності [3]. Однак додатковий аналіз показав, що це не зовсім так. Використовувані молодшими школярами описи себе не відрізняються різноманітністю й зазвичай зачіпають або гендерний, або навчальний, або діяльнісний компоненти ідентичності. У результаті можна говорити про превалювання саме цих компонентів порівняно з підлітками. Однак якщо враховувати співвідношення власне особистісної та соціальної ідентичності, то в молодших школярів дійсно превалює особистісний компонент. У цьому аспекті за результатами вивчення динаміки ідентичності наші висновки збіглися з результатами В.Л. Ситникова [1], А.В. Мікляєвої й П.В. Румянцевой [9, с. 30].

По-друге, варто зазначити поступове зростання соціального компонента при незмінному рівні або при рівні, що знижується, особистісного компонента ідентичності в досліджуваних молодшого шкільного та підліткового віку. Ця тенденція повністю відповідає результатам, наведеним у праці [6]: вираженість особистісної ідентичності поступово знижується з молодшого шкільного віку (63% усіх самокатегоризацій) до підліткового (51% усіх самокатегоризацій), а ось соціальний компонент, навпаки, підвищується. При цьому істотне зростання в молодших школярів і підлітків припадає на такий виділений нами компонент ідентичності, як інтегральна ідентичність із неформальними групами; динаміка цього компонента особливо велика в молодшому шкільному й підлітковому віці, проте ніяк не змінюється в юнацькому. Можливо, це пов'язано з особливою роллю, яку відіграє дана ідентичність у підлітків. Згідно з результатами досліджень, вираженість ідентичності з неформальними групами може вважатися критерієм кризи ідентичності.

Навпаки, можна говорити про різке зростання вираженості особистісної ідентичності, зазначеної нами при переході до юнацького віку. Можливо, це зростання зумовлене особливим місцем, яке, згідно з нашими дослідженнями, займає особистісна ідентичність

у випробовуваних юнацького віку, де вона є однією з ознак кризи ідентичності. Додатковим підтвердженням цього можна вважати ту обставину, що й у молодшому шкільному, і в підлітковому віці існує тісний позитивний зв'язок між шкалою оцінка методики «Семантичний диференціал» і позитивною оцінкою особистісної ідентичності. Однак у юнацькому віці цей зв'язок відсутній, хоча вираженість особистісного компонента ідентичності збільшується. Виходить, що висока оцінка себе за шкалами методики «Семантичний диференціал» перестає корелювати з приписуванням собі позитивних якостей, це можна пояснити зміною їх місця та значення в рамках ідентичності в цілому.

Отже, можна констатувати, що найбільш характерну динаміку ідентичності в рамках вікового розвитку продемонстрували досліджувані молодшого шкільного віку. На наш погляд, це може бути пов'язано з такими обставинами. З одного боку, у силу вікової специфіки ідентичність у молодшому шкільному віці виявляється вкрай рухомою й пов'язаною з оцінкою значущих дорослих. Цим, зокрема, пояснюється вираженість особистісного компонента: респонденти намагаються представити себе «хорошими», оскільки така оцінка для них дуже важлива. Тому, на наш погляд, саме в цьому віці максимально високою виявляється шкала оцінка методики «Семантичний диференціал».

З іншого боку, у цьому віці найбільш висока швидкість зміни соціального статусу особистості. Це й призводить до настільки суттєвих змін у компонентах ідентичності.

Не можна виключати й вплив фактору навчання на отриманий молодшими школярами результат. Оскільки в цьому віці активно поповнюється словниковий запас і вдосконалюються навички письма, через це респонденти молодшого шкільного віку через рік після першого дослідження мали можливість указати значуще більше і значуще більш різноманітну кількість самоописів. Ця обставина, безумовно, чинить негативний вплив на валідність отриманих результатів, а також на використовуваний спосіб їх обробки. На наш погляд, можливим способом вирішення цієї проблеми є зіставлення конкретних самоописів випробовуваних, вивчення їхньої стійкості в узгодженості один із одним.

Таким чином, дослідження динаміки ідентичності у віковому діапазоні від молодшого шкільного до юнацького віку, з одного боку, прояснило протиріччя, що розкрилися в дослідженні, з даними інших авторів [12]. Установлені особливості динаміки компонентів ідентичності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, пов'язані зі специфікою протікання кризи ідентичності. Якщо в молод-

ших школярів і підлітків зростає вираженість інтегральної ідентичності з малими групами, то в досліджуваних юнацького віку – тенденція до самоопису себе через якості своєї особистості. Отже, виявлена специфіка зв'язку між шкалами методик «Семантичний диференціал» і «Двадцять тверджень». Виявилось, що шкали цих методик, які вивчають одну й ту саму сторону ідентичності – її особистісний компонент, виявляють певний зв'язок тільки в молодших школярів. В інших випадках (у підлітків і юнаків) пов'язаними виявляються тільки окремі шкали (у підлітків – лише одна). На нашу думку, необхідно окреме дослідження особливостей зв'язку шкал методик «Семантичний диференціал» і «Двадцять тверджень» у досліджуваних різного віку.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- найбільша динаміка формування ідентичності властива досліджуваним молодшого шкільного віку, що може бути зумовлено як її відносною нестабільністю, так і значною швидкістю зміни соціального статусу;

- варто відзначити поступове зростання соціального компонента ідентичності при незмінному рівні або рівні, що знижується, особистісного компонента ідентичності. Ця тенденція характерна для респондентів молодшого шкільного та підліткового віку;

- існують особливості динаміки формування ідентичності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, пов'язані з таким компонентом, як інтегральна ідентичність із малими групами. У молодшому шкільному й підлітковому віці вираженість цього компонента збільшується. У юнацькому віці, навпаки, вона знижується, а збільшується вираженість особистісної ідентичності. Ми вважаємо, що це є особливістю протікання кризи ідентичності в різних вікових групах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ситников В.Л. Образ ребенка в сознании детей и взрослых. Санкт-Петербург : Химиздат, 2001. 288.
2. Перегудина В.А. Особенности становления мужской и женской гендерной идентичности в возрастном диапазоне от старшего дошкольного до юношеского возраста : дисс. ... канд. психол. наук. Тула, 2011. 239.
3. Савина О.О. Психологический анализ становления идентичности в подростковом и юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2003. 179.
4. Кузьмин М.Ю. Сравнение идентичности младших школьников, подростков и лиц юношеского возраста. *Сибирский психологический журнал*. 2015. № (58). С. 61–75.
5. Кузьмин, М.Ю. Динамика идентичности в подростковом возрасте. *Известия ИГУ. Серия «Психология»*. 2015. № 13. С. 25–35.

6. Abdukeram Z., Mamat M., Lou W., Wu Y. Influence of culture on tripartite self-concept development in adolescence: a comparison between Han and Uyghur cultures. *Psychological Reports: Sociocultural Issues in Psychology*. 2015. № 116 (1). С. 292–310.

7. Кузьмин М.Ю. Кризис идентичности и его связь с жизнестойкостью у студентов : дисс. ... канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 2012. 190 с

8. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 480 с.

9. Микляева А.В., Румянцева П.В. (2008). Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования. Санкт-Петербург г: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. 118 с.

10. Кузьмин М.Ю. Категоризация себя при помощи качеств личности как критерий кризиса идентичности у подростков и юношей. *Преемственность психологической науки в России: традиции и инновации* : сборник материалов 2-й Международной научно-практической конференции, посвященной

истории психологической науки, психологического образования и 90-летию кафедры психологии РГПУ им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2015. 153–157.

11. Гармаева Т.В. Особенности этнической идентичности младших школьников и подростков, проживающих в мегаполисе. *Психологические исследования* : электронный научный журнал. 2010. № 2 (10). URL: <http://psystudy.ru>.

12. Altan-Atalay A., Zeytun D. The Association of Negative Urgency in identity changes with Psychological Distress: Moderating Role of Proactive Coping Strategies. *Journal of Psychology*. 2020. № 154 (7). P. 487–498.

13. van Doeselaar L., McLean K.C., Meeus W. et al. Adolescents' Identity Formation: Linking the Narrative and the Dual-Cycle Approach. *J Youth Adolescence*. 2020. № 49. P. 818–835. URL: <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01096-x>.